

FRANCOSKA PREVODA ALAMUTA

Florence Gacoin-Marks
Filozofska fakulteta, Ljubljana

UDK 81'255.4:821.163.6–31.03=133.1Bartol V.

Bartolov roman *Alamut* je delo slovenske književnosti, ki je v Franciji in po svetu doseglo največjo popularnost. Zaradi polemike okrog prvega francoskega prevoda iz leta 1988, ki so ga pisateljevi dediči in sodni izvedenci ocenili za preveč oddaljenega od izvornika, je 24 let pozneje nastal nov francoski prevod. Čeprav se v njem prevajalka Andrée Lück-Gaye res bolj zvesto drži izvirnega besedila, zasledimo tudi nekatere pomanjkljivosti, zlasti pomenska odstopanja.

prevodoslovje, recepcijske študije, slovenska književnost v tujini, Vladimir Bartol, *Alamut*, Claude Vincenot, Andrée Lück-Gaye

Bartol's novel *Alamut* is a work of Slovene literature which has achieved great popularity in France and around the world. Due to the controversy about the first French translation of 1988, which was denounced by the writer's heirs and forensic experts as being too far from the original, a new French translation was published 24 years later. Although the second translator, Andrée Lück-Gaye, more faithfully follows the original text, in her translation there are also some deficiencies, especially semantic deviations.

translatology, reader response studies, Slovene literature in foreign countries, Vladimir Bartol, *Alamut*, Claude Vincenot, Andrée Lück-Gaye

1

Kot edino delo slovenske književnosti, ki je v Franciji doživelo velik uspeh in ostaja še danes uspešnica na knjižnem trgu, si je roman *Alamut* Vladimirja Bartola prislužil posebno mesto v zgodovini francosko-slovenskih literarnih odnosov. Prvemu francoskemu prevodu, ki je bil kot tretji tuji prevod Bartolovega romana prvič objavljen leta 1988 in je bil večkrat ponatisnjen (1989, 1991 in 1998), je leta 2012 sledil nov prevod, ki se močno razlikuje od prvega.

V tem kratkem prispevku se bomo le bežno dotaknili splošne recepcije *Alamuta* v Sloveniji in tujini, saj se je zanjo zanimalo že več raziskovalcev različnih področij.¹ Osredotočili se bomo na analizo obeh francoskih prevodov Bartolovega romana, predvsem na analizo drugega prevoda, ki do zdaj še ni bil predmet nobene prevodoslovne obravnave.

¹ Prim. Košuta 1990, Paternu 1991, Hladnik 2002; 2004, Klinar 2008, Francè 2011.

2 Prevod iz leta 1988

Leta 1988 je bil objavljen prvi francoski prevod *Alamuta*. Jezikoslovec Claude Vincenot, avtor znanstvene slovnice slovenskega jezika in predavatelj slovenščine na pariški visoki šoli INALCO, je roman prevedel neposredno iz slovenščine. Čeprav nimamo dostopa do rokopisa njegovega prevoda, lahko domnevamo, da je do večine odstopanj od izvirnega slovenskega besedila najverjetneje prišlo tik pred objavo prevoda v knjigi, ko se je tedanji direktor založbe Phébus Jean-Pierre Sicre odločil za temeljito ponovno redakcijo besedila.² Motil ga je predvsem preprost slog romana, ki po njegovem mnenju ni bil v skladu s kanonom lepega sloga v francoskem jeziku in bi utegnil motiti francoske bralce. Ogorčeni nad nezvestobo prevoda so Bartolovi dediči po letu 2000 sklenili, da bodo založbi Phébus odrekli pravico do ponatisnjenja romana, to prepoved so na sodnem procesu na pariškem sodišču tudi dosegli.

Zaradi prostorske omejitve bomo le povzeli ugotovitve glede kakovosti prvega prevoda, ki so ga z izvirnikom že primerjali tako slovenski prevodoslovci kot sodni izvedenci v okviru sodnega procesa »Bartol proti Phébus«.³ Poglavitne pomanjkljivosti tega prevoda so:

- Izpuščanje povedi. Prevajalec oz. lektor je izpustil nekatere povedi ali dele povedi, ki so se mu očitno zdeli redundantni oz. nepotrebni.
- Dodajanje povedi. Prevajalec oz. lektor je občasno dodal dele povedi ali cele povedi. Opazimo dve situaciji: dodajanje pojasnil in dodajanje eksotičnih oz. dramatičnih elementov.
- Spreminjanje strukture odstavkov. Prevajalec oz. lektor je ponekod združil oz. delil odstavke.
- Pomenski odmiki. Pomenskih odmkov, ki bi bili plod napačnega razumevanja slovenskega izvirnika, je razmeroma malo, a vidi se, da je pri ponovni redakciji prevoda prišlo do sprememb, ki nekatere elemente oddaljujejo od izvirnika.
- Slogovni odmiki. Prevajalec je povedi pogosto izoblikoval tako, da se je pomen obdržal, a je zaradi drugačnega zaporedja semantičnih enot zelo spremenjen slog. Poleg tega preprost Bartolov slog spreminja v umetelen, a pogosto nekoliko izumetničen slog, kar je posebej sporno v dialogih, ki so zato pogosto neverodostojni, včasih že na meji grotesknosti.

Prvi francoski prevod *Alamuta* se torej do določene mere uvršča v tradicijo »belles infidèles« (lepih nezvestnic), kakor temu pravijo Francozi, saj v njem prevajalec oz. založnik izvirno besedilo prilagaja ali vsaj poskuša prilagoditi okusu ciljnega bralca. Vendar gre za nezvestnico sodobnega tipa, pri kateri se prilagajanje načeloma omejuje na slog oz. na podrobnosti. Zgodba in globalna struktura romana ostajata povsem

² Ta podatek, v knjigi povzet v stavku »Traduit du slovène par Claude Vincenot/Texte français revu par Jean-Pierre Sicre« (Iz slovenščine prevedel Claude Vincenot/Francosko besedilo popravil Jean-Pierre Sicre), sta potrdili že pokojna profesorica slovenskega jezika dr. Antonia Bernard (v zasebnem pogovoru) in druga prevajalka *Alamuta* v francoščino Andrée Lück-Gaye (Podkrižnik 2012).

³ S prevodom se je v svoji diplomski nalogi najpodrobneje ukvarjala Stana Anželj (2007). Poročila sodnih izvedencev so žal nedostopna, a vemo, da so bila prvemu prevodu nenaklonjena, saj je založba Phébus zaradi njih izgubila pravice do ponatiskovanja.

nespremenjeni. Kot smo že povedali, je prevod v Franciji doživel velik uspeh in je bil ob prvi objavi več mesecev prava uspešnica, o čemer pričajo številni časopisni članki, ki so roman pohvalili, in redni ponatise. Leta 2001 je v tedniku *L'Express* izšel članek z naslovom *Ben Laden mode d'emploi* (Bin Laden – navodila za uporabo), v katerem novinar André Clavel bralca napoti k branju *Alamuta* za boljše razumevanje tragičnih dogodkov 11. septembra. V tej domnevni povezavi med Hassanom in Bin Ladnom je založnik videl priložnost za drugačno promoviranje romana in je nedavno ponatisnjeno knjigo predstavil kot literaturo o terorizmu. Bralska recepcija prevoda je bila in je še vedno zelo pozitivna, kakor lahko beremo na različnih spletnih forumih in spletnih straneh francoskih knjigarn. Bralcem je vseč predvsem zgodba, a pogosto hvalijo tudi slog, kar kaže, da je končni rezultat založnikove redakcije v skladu z okusom francoskega bralstva.

Omeniti moramo še, da je prvi francoski prevod služil kot izvirnik za izoblikovanje treh prevodov v druge evropske jezike. Kakor beremo v članku Jasmine Markič (2006: 124), sta bila španski in portugalski prevod *Alamuta*, prvič objavljena v letih 1989 in 2004, izdelana posredno, na podlagi francoskega prevoda iz leta 1988. Raziskovalka (prav tam: 136) ugotavlja, »da se prevod z druge roke velikokrat ponesreči oz. da se prenašajo napake s prvega prevoda na vse druge, narejene na podlagi prvega«. Poleg tega je bil leta 1992 objavljen nemški prevod, ki je nastal po francoskem prevodu iz leta 1988. V svoji diplomski nalogi je Stana Anželj (2007) na podlagi podrobne in sistematične analize prvih štirih poglavij ugotovila, da je pri nemškem prevodu prišlo še do dodatnih odstopanj, kar ponovno dokazuje, da se mora književnost prevajati neposredno iz izvirnika, ne pa na podlagi že obstoječega prevoda v drugem jeziku. Čeprav raziskovalca obžalujeta odmike, ki so nastali že v francoskem prevodu in dodatno še v prevodih, ki so nastali po njem, se strinjata, da so ti sicer sporni prevodi s prilagajanjem izvirnega besedila ciljnemu bralcu resnično pripomogli k uspehu *Alamuta* v tujini.

3 Prevod iz leta 2012

Po že omenjeni izgubi pravic, ki je sledila sodnemu procesu proti dedičem Vladimirja Bartola, je založba Phébus izkušeni prevajalki slovenske književnosti v francoski jezik Andrée Lück-Gaye naročila nov prevod.⁴ Kakor je povedala prevajalka sama, je založba potrebovala prevod, ki bo bližji izvorniku: »Ni šlo za to, da napišem boljši prevod, šlo je za to, da napišem drugačen prevod«.⁵

3.1 Vsebinsko in slogovno zvestejši prevod

Najprej velja poudariti, da je drugi prevod tako vsebinsko kot slogovno bližji izvorniku. Pristop Andrée Lück-Gaye je bolj spoštljiv do Bartolovega romana, o čemer pričajo naslednje težnje:

⁴ Andrée Lück-Gaye je trenutno najplodnejša in najuspešnejša prevajalka slovenske književnosti v francoščino.

⁵ Prevajalkina izjava na srečanju, ki ga je 17. aprila 2014 organiziral Francoski inštitut v Ljubljani.

- Upoštevanje strukture in sestave romana. V drugem prevodu le redkokdaj pride do združevanja ali deljenja odstavkov. Prav tako prevajalka povedi skoraj nikoli ne dodaja ali izpušča.
- Upoštevanje skladnje. V nasprotju s prvim prevodom drugi prevod večinoma sledi Bartolovi skladnji. Odstopanja so redka in večinoma upravičena.
- Vzpostavljane dialogov v verodostojnem jeziku. V dialogih je prevajalka preprosto Bartolov slog upoštevala, ndr. je francoski govornici deklac vrnila bolj pristen in naraven glas.

Ali dovoliš, da ti bom jaz oprala glavo? (2010: 18)

Permetts-tu que ce soit moi qui me charge de cet office? (1988: 30)

Est-ce que tu permets que ce soit moi qui le fasse. (2012: 27)

Jezik je bliže pogovornemu (prevajalka uporablja vprašalno obliko *est-ce que* in glagol *faire*), torej manj literaren, zato tudi primernejši za dialoge.

- Upoštevanje osebnega pripovedovalca. V *Alamutu* je pripovedovalec večinoma vseveden, a v redkih primerih se zgodi, da se v sami pripovedi izraža pogled ali glas literarnih likov. To je očitno zlasti v poglavjih, ki so posvečeni dekletom. V naslednjem citatu lahko občutimo Halimino otroško naivnost.

V travi sta ležala Sara in skopljenec Mustafa in počela stvari, o katerih je navadno govorila Apama pri svojem pouku. (2010: 89)

Mlado dekle ne ve, kako poimenovati to, kar vidi. Zato v izvorniku govori o *stvareh*, o katerih je že slišala, ne da bi točno vedela, za kaj gre. Vincenot tega ni upošteval in je omenjene *stvari* opredelil kot *plaisirs*, kar osebnega pripovedovalca spremeni v vsevednega.

Sara et Mustafa étaient allongés dans l’herbe, fort occupés à ces plaisirs dont Apama s’ingéniait à leur enseigner les secrets. (1988: 125)

V drugem prevodu je Andrée Lück-Gaye Bartolov izraz dobesedno prevedla s francosko besedo *choses*, kar je ustrezneje:

Sara et un eunuque étaient allongés dans l’herbe et faisaient ces choses dont parlait Apama dans son cours. (2012: 125)

3.2 Pomenski in slogovni odmiki

V številnih daljših prevodih občasno prihaja do pomenskih ali slogovnih odmikov od izvornika. Čeprav bi z jezikoslovnega vidika lahko ločevali med resnejšimi in blažjimi odmiki, je odmike bolj relevantno analizirati v kontekstu, saj lahko imajo nekateri na videz blagi odmiki v kontekstu večje posledice kakor nekateri resnejši odmiki in obratno. V nadaljevanju se bomo osredotočili na manjše in večje odmike, ki tako ali drugače pačijo posamezne prizore v romanu oz. celotno podobo romana.⁶

⁶ Zaradi prostorske omejitve bomo navedli le po en reprezentativen primer vsakega prevajalskega vprašanja.

3.2.1 Pomenski odmiki

Do večine pomenskih odstopanj med izvirnikom in prevodom pride takrat, ko se zaradi izpusta ali napačnega prevajanja posamezne besede (veznika, členska, predloga, prislova ipd.) izgubi pomen celotne povedi. Povedi, ki so bile sicer jasne in so v kontekstu igrale natančno opredeljeno vlogo, postanejo tako bolj splošne, nejasne in v kontekstu celo neumestne. Tako beremo:

Kar pomnim, sem bila pri Aliju trgovcu. (2010: 16)

Je me souviens que j'étais chez Ali le marchand. (2012: 23)

Od one prihajaš. Nekoč me ne bi bil pustil čakati niti toliko, da bi bila sedla. (2010: 147)

Tu viens de chez elle. Autrefois tu ne m'aurais pas fait attendre. (2012: 206)

»Prav imaš, Sulejka. Kar tisto ponavljajmo, kar vemo iz korana.« (2010: 183)

»Tu as raison, Zoleykha, répétons ce que nous savons du Coran.« (2012: 257)

V prvem primeru je bil veznik *kar* (tukaj sopomenka pogosteje rabljenega veznika *odkar*) izpuščen, zaradi česa je poved nerazumljiva. Halima poudarja, da nima zgodnejših spominov, kar v francoskem prevodu ne pride do izraza. V drugem primeru je bila besedna zveza *od one* prevedena kot *de chez elle* (od nje), kar ne izraža Apaminega zaničevanja tekmice, ki ga jasno odraža uporaba negativno konotiranega kazalnega (ne osebnega!) zaimka *ona*. V tretjem primeru je težava pri prevajanju enopomenskega slovenskega predloga *iz*, ki izraža izvor, s francoskim večpomenskim predlogom *de*, ki že sam po sebi lahko pomeni tako 'iz' kot 'o', v preveč dobesedno prevedeni frazi *savoir de* (vedeti iz) pa pomeni izključno 'o'.

Druga vrsta pomenskih odstopanj zadeva prevajanje pridevnikov. Bartol pogosto uporablja pridevnike oz. niz pridevnikov, da označi trenutno razpoloženje literarnega lika, zlasti sredi akcijskih prizorov, saj se pisatelj tako izogne daljšim razlagam. Zato je pomembno, da je vsak pridevnik natančno preveden, saj lahko vsak pomenski odmik spremeni psihološki oris literarnega lika. V naslednjem primeru opažamo, da je pridevniku v francoščini pripisan pomen, ki ga nima v Bartolovem besedilu in celo v slovenskem jeziku na splošno:

Od tiste noči je postala Mirjam zaupljivejša proti njej. (2010: 83)

À partir de cette nuit-là, Myriam se montra plus attentive envers elle. (2012: 116)

Pridevnik *zaupljivejša* napove junakinjino izpoved, v kateri Halimi – in posledično tudi bralcu – pojasni, kakšna je bila njena mladost. Pridevnik *plus attentive* (pozornejša), ki ga Andrée Lück-Gaye uporablja, je v kontekstu nerazumljiv in bralca nikakor ne pripravlja na kasnejšo izpoved. Podobna odstopanja niso redka v prevodu iz leta 2012. Nekajkrat je odstopanje tako izrazito, da se celotna poved razume napačno. Na primer:

Za kaj boljšega itak niso. (2010: 148)

Ils ne sont pas bons pour ça. (2012: 208) (Pomen prevedka: 'Niso dobri za to.')

Tukaj je prevajalka povsem zgrešila pomen izvirnika, saj literarni lik poudarja nesposobnost evnuhov za vsako bolj koristno delo, ne pa za določen opravke.

Drugi reprezentativen primer najdemo na zadnji strani romana, kjer piše:

Pač pa je zrasla iz noči naša ustanova. (2010: 419)

Notre organisation est née cette nuit. (2012: 577) (Pomen prevedka: 'Naša ustanova se je rodila sinoči/to noč.')

V tej povedi Bartolov junak poudarja dejstvo, da je bila njegova organizacija ustanovljena v obdobju brezvladja in nemirov (noč ima torej metaforični pomen). Besedna zveza *zrasti iz noči* nikakor ni sopomenka fraze *zrasti čez noč*, zato je prevedek povsem neustrezen.

3.2.2 Slogovni odmiki

Slogovna odstopanja so manj pogosta, saj prevajalka načeloma zvesto sledi Bartolovemu besedilu. Kljub temu najdemo nekaj primerov, ko se prevajalka odmika od izvirnika, večinoma na ravni funkcijske zvrstnosti. Nekajkrat prevajalka uporablja izrazito pogovorni izraz tam, kjer je Bartol uporabljal knjižni izraz. Na primer:

Kar plavala je v zadovoljstvu. (2010: 15)

Elle nageait carrément dans le bonheur. (2012: 23)

Nenadoma mu je prišlo na misel, da je bil vendarle nemara prezrl kakšno malenkost. (2010: 166)

Il lui vint soudain à l'esprit qu'il avait peut-être omis une babiole. (2012: 232)

V dialogih bi bil tak odmik zanemarljiv, a sredi pripovednega diskurza daje občutek, da je Bartolov slog manj knjižen, kakor je v resnici.

Pri večkrat uporabljenem vzdeoku *opice*, s katerim nekateri liki označujejo dekleta, je v obeh francoskih prevodih zaradi različnih konotacij, ki jih ima ta beseda v slovenščini in francoščini, prišlo do odmika; izraz *opice* se namreč nanaša na »človek[a] z nenaravno, izumetničeno zunanostjo ali vedenjem, zlasti žensk[o]« (SSKJ), medtem ko dobesedni prevod *guenons*, za katerega sta se odločila francoska prevajalka, označuje »zelo grdo žensko, zelo grdo dekle« (»femme, fille très laide«).⁷ Slovenski zaničevalni, a rahlo ljubkovalni vzdevek postane torej v francoščini prostaška žalitev, kar pači odnose med prebivalci vrtov. Ustrezneje bi bilo izbrati besedo *singe*, ki je sicer moškega spola, a se uporablja – enako kot *opica* v slovenščini – kot nevtralno ime za živalsko vrsto.⁸

Na koncu velja omeniti, da v prevodu velikokrat pride do poenostavljanja Bartolovega sloga. V nasprotju s prvim prevodom, ki je nizal okraske in dodatke, je v drugem prevodu slog včasih preveč pust in poročevalski. Dober primer tega je zadnja poved romana:

Bajka ga je sprejela v svoje okrilje. (2010: 419)

La légende l'avait pris dans ses bras. (2012: 578) (Pomen prevedka: 'Legenda ga je objela/ga je vzela v naročje.')

⁷ Gl. spletno izdajo enojezičnega slovarja *Trésor de la langue française*.

⁸ To odstopanje najdemo tudi pri Vincenotu.

Pomensko je prevod ustrezen, saj ohranja personifikacijo legende oz. bajke, vendar je manj poetičen kot izvirnik. Okrilje v prenesenem pomenu označuje zavetje, pokroviteljstvo, enako kot francoski izraz *prendre sous son aile* (dobesedno 'vzeti pod svojim krilom'), ki ga uporablja Vincenot v prvem francoskem prevodu romana (1988: 582). Včasih se bralcu, poznavalcu prvega francoskega prevoda Bartolovega romana, toži po bolj pesniškem, umetelnem slogu, saj sta si prevoda slogovno povsem različna.

Na podlagi analize obeh francoskih prevodov *Alamuta* lahko zapišemo, da je bil cilj prevajalke Andrée Lück-Gaye in založbe Phébus dosežen: drugi prevod je nesporno vsebinsko in slogovno zvestejši Bartolovemu romanu. Vendar številna odstopanja, ki jih v njem zasledimo, v določeni meri škodijo kakovosti celote. Zanimivo je, da je do odstopanj največkrat prišlo pri prevajanju idiomatičnih izrazov in členkov oz. veznikov, torej pri prevajanju jezikovnih elementov, katerih raba je najbolj pogosta in raznolika v pogovornem jeziku.⁹

Literatura

- ANŽELJ, Stana, 2007: *Pomenski in slogovni zamiki pri prevajanju Bartolovega Alamuta iz slovenščine prek francoščine v nemščino: diplomsko delo*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- BARTOL, Vladimir, 1988: *Alamut*. Prevedel Claude Vincenot, lektoriral Jean-Pierre Sicre. Pariz: Phébus.
- BARTOL, Vladimir, 2010: *Alamut*. Ljubljana: Sanje.
- BARTOL, Vladimir, 2012: *Alamut*. Prevedla Andrée Lück Gaye. Pariz: Phébus.
- CLAVEL, André, 2001. Ben Laden mode d'emploi. *L'Express*, 21. november. www.lexpress.fr/culture/livre/alamut_817384.html.
- CLAVEL, André, 2012: Chez les Haschichins d'Alamut avec Vladimir Bartol. *L'Express*, 8. november. www.lexpress.fr/culture/livre/alamut_1183787.html
- FRANCÈ, Maja, 2011: Španski pogled na roman *Alamut* v dobi globalizacije. *Primerjalna književnost* 34/3. 223–242.
- HLADNIK, Miran, 2002: Alamut in slovenski nacionalni interes. <http://lit.ijs.si/alamut2.html>
- HLADNIK, Miran, 2004: Alamut in slovenski literarni ponos. http://lit.ijs.si/alamut_radio.html
- KLINAR, Marjeta, 2008: Prevodi slovenske književnosti v francoščino in odzivi medijev nanje. Mateja Pezdirc Bartol (ur.): *Slovenski jezik, literatura, kultura in mediji*. 44. SSJLK. Ljubljana: Filozofska fakulteta, Oddelek za slovenistiko. 193–196.
- KOŠUTA, Miran, 1990: Usoda zmaja (ob svetovnem uspehu Bartolovega *Alamuta*). *Jezik in slovstvo* 36/3. 56–61.
- MARKIČ, Jasmina, 2006: Alamutova popotovanja po Iberskem polotoku. Martina Ožbot (ur.): *Prevajanje besedil iz prve polovice 20. stoletja. Translation of texts from the first half of 20th century*. Ljubljana: Društvo slovenskih književnih prevajalcev. 124–137.
- PATERNU, Boris, 1991: Vprašanje recepcije Bartolovega *Alamuta*. Igor Bratož (ur.): *Pogledi na Bartola*. Ljubljana: Revija Literatura. 87–89.
- PODKRIŽNIK, Mimi, 2012: Andrée Lück-Gaye: Slovenskim piscem je skupno pomanjkanje veselja. *Delo*, 23. julij 2012. www.delo.si/kultura/knjizevni-listi/andree-luck-gaye-slovenskim-piscem-je-skupno-pomanjkanje-veselja.html

⁹ Naš sklep potrjuje, da je pri prevajanju odlično poznavanje izvornega jezika ključno, kar je v nasprotju s prepričanjem prevajalke Andrée Lück-Gaye, da je pri literarnem prevajanju predvsem pomembno obvladanje ciljnega jezika oz. materinščine, ne pa jezika izvornika besedila (gl. Podkrižnik 2012).